

УДК 341.231

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.14.06>

АНАЛІЗ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБОРОНИ КАТУВАНЬ В УКРАЇНІ

Кузьменко Юлія Василівна,
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет Одеського
державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У статті здійснено аналіз законодавчого простору України у руслі створення дієвої логістики протидії злочинам катування, висвітлено правову сутність цієї категорії. Висловлено переконання, що заборона катувань чи нелюдського або такого, яка принижує гідність, поводження чи покарання виступає одним із основних прав і одночасно є гарантією таких невід'ємних прав людини, як право на життя, здоров'я, свободу й особисту недоторканність, право на повагу честі та гідності кожного індивіда. Окреслено ряд нормативно-правових документів, що становлять урегульовану систему захисту від катувань державного рівня. Представлено правовий механізм заборони катування: людина має право на подання скарги про здійснення над нею катувань, ведеться реєстрація цих звернень, проводиться робота із працівниками правоохоронних органів щодо запобігання упередженого та негативного ставлення до жертв, ведеться облік статистичних даних таких злочинів, проводяться слідчі дії щодо розкриття таких правопорушень, жертва має право звернутися і до Європейського суду з прав людини. У перспективі вважаємо, що для більшої продуктивності необхідно ст. 127 Кримінального кодексу України зробити ідентичною до ст. 1 Конвенції ООН проти катувань, безпосередньо окресливши ознаки катувань як їхнє вчинення посадовими особами чи іншими особами, котрі виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їхнього відома, чи за їхньої мовчазної згоди. Заборона катувань повинна бути абсолютною категорією національного законодавства і не може мати будь-яких винятків із загального правила чи то під час тримання під вартою чи відбування покарання, або у процесі затримання та проведення слідчих дій співробітниками поліції, Служби безпеки України, Державного бюро розслідування, державної виконавчої служби. Лише у такому випадку Україна відповідатиме статусу демократичної та правової держави світу, що спрямовує свою політику на дотримання основоположних прав і свобод людини та виконання міжнародних вимог до протидії правопорушенням.

Ключові слова: катування, правовий механізм, заборона катування, право на життя, здоров'я, свободу й особисту недоторканність, жертва, захист прав людини щодо злочинів катування.

ANALYSIS OF THE LEGAL MECHANISM FOR THE PROHIBITION OF TORTURE IN UKRAINE

Kuzmenko Yuliia Vasylivna,
PhD, Assistant Professor,
Professor at the Department of
Administrative Law
and Administrative Procedure
(Kherson Faculty of the Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

This article analyzes the legislative space of Ukraine in line with the creation of effective logistics to combat the crimes of torture, highlights the legal essence of this category. It is believed that the prohibition of torture, inhuman or degrading treatment or punishment is a fundamental right and at the same time a guarantee of such inalienable human rights as the right to life, health, liberty and security of person, the right to respect for the honor and dignity of each individual.

A number of legal documents that make up a regulated system of protection against state-level torture are outlined. There is presented the legal mechanism of prohibition of torture: a person has the right to file a complaint about torture, registration of these appeals is carried out, work with law enforcement officers is carried out to prevent prejudice and negative attitude towards victims, statistics of such crimes are kept, investigative actions are carried out. Such offenses, the victim has the right to apply to the European Court of Human Rights. In the future, we believe that for greater productivity requires Art. 127 of the Criminal code of Ukraine to make identical to Art. 1 of the UN Convention against Torture, directly outlining the signs of torture, such as their commission by officials or other persons acting as officials, or with their incitement, or with their knowledge, or with their tacit consent.

The prohibition of torture must be an absolute category of national law and may not have any exceptions to the general rule, whether during detention or imprisonment, or in the process of detention and investigation by police, the Security Service of Ukraine, the State Bureau of investigation, state executive service. Only in this case Ukraine will meet the status of a democratic and legal state of the world, which directs its policy within the framework of respect for fundamental human rights and freedoms and compliance with international requirements to combat crime.

Key words: torture, legal mechanism, prohibition of torture, right to life, health, liberty and security of person, victim, protection of human rights in relation to the crimes of torture.

Постановка проблеми та її актуальність. Україна як демократична та правова держава спрямовує свою політику на дотримання основоположних прав і свобод людини та виконання міжнародних вимог до протидії правопорушенням. «Сучасні реалії спонукають нас до активного обговорення та дій щодо протидії злочинам у різних сферах життя» [7, с. 12]. Зокрема, заборона катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання виступає одним із основних прав і одночасно є гарантією таких невід'ємних прав людини, як право на життя, здоров'я, свободу й особисту недоторканність, право на повагу честі та гідності кожного індивіда. Саме тому таке явище, як катування є протиправним у нашій країні. Проте багато чинників сприяють проявам такого виду насильства, особливо вплив збройного конфлікту на Сході України. Тому означене нами питання є актуальною проблемою дослідження сучасної теорії та практики юридичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цій проблемі присвячено широке коло наукових публікацій як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Зокрема, Г. Борзенков, О. Орлова, Є. Захаров та ін. висвітлювали поняття катування, нелюдського та такого поводження чи покарання, що принижує людську гідність. А. Замула, В. Лутковська, П. Пушкар, А. Червяцова, С. Шевчук розглядали застосування практики Європейського суду з прав людини у сфері захисту прав людини щодо злочинів катування.

Одним із важливих факторів захисту від катувань є урегульована система національного рівня щодо дотримання та захисту прав і свобод людини, тому **мета статті** – проаналізувати правовий механізм заборони катувань в Україні.

Виклад основного матеріалу. Заборона катування закріплена у ст. 3 міжнародної Конвенції «Проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання», є абсолютною за своєю сутністю і не може підлягати ніяким обмеженням чи виняткам.

Аналіз законодавчого простору України у руслі створення дієвих механізмів протидії злочинам катування показав, що значна кількість нормативно-правових актів містять складові частини захисту прав людини від жорстокого поводження та катування.

У ст. 28 Конституції України визначено, що кожен має право на повагу до його гідності; ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню; жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам [2].

У ст. 289 Цивільного кодексу України зазначено, що фізична особа має право на особисту недоторканність. Фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню. Фізичне покарання батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, вихователями малолітніх, неповнолітніх дітей і підопічних не допускається. У разі жорстокої, аморальної поведінки фізичної особи щодо іншої особи, яка перебуває в безпорадному стані, застосовуються заходи, встановлені цим Кодексом та іншим законом [10].

Кримінальний процесуальний кодекс України у ст. 11 передбачає такі положення: під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу за принизливих умов, примушувати до дій, які принижують її гідність. Кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження [4].

Ст. 87 цього Кодексу говорить про недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав і свобод людини. Так, недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини. Суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини й основоположних свобод, зокрема отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження. Зазначені докази повинні визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судо-

вого розгляду, крім розгляду, якщо вирішується питання про відповідальність за вчинення зазначеного істотного порушення прав і свобод людини, внаслідок якого такі відомості були отримані [4].

Особливо слід відзначити ст. 206 КПК України «Загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини». Згідно з нею кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого перебуває особа, котра тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав такої особи.

Якщо під час судового засідання особа заявляє про застосування до неї насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі (органі державної влади, державній установі, яким законом надано право здійснювати тримання під вартою осіб), слідчий суддя зобов'язаний зафіксувати таку заяву або прийняти від особи письмову заяву та:

- забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження особи;
- доручити відповідному органу досудового розслідування провести дослідження фактів, викладених у заяві особи;
- вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством [4].

Безпосередньо ст. 127 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій із метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їхній волі, у т. ч. отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також із метою залякування чи дискримінації його або інших осіб [3]. Отже, «основним безпосереднім об'єктом катування є здоров'я людини, як обов'язковий додатковий об'єкт виступають честь, гідність і воля особи» [5, с. 202].

Категорія «мучення» вбачає дії, що заподіяли потерпілому страждання через тривале позбавлення води, їжі, тепла, поміщення його у шкідливі для здоров'я умови та інші подібні дії.

Інші насильницькі дії можуть бути виражені у мордуванні, чи діях, пов'язаних із тривалим спричиненням болю (кусанням, щипанням, шмаганням, нанесенням численних, проте невеликих ушкоджень різними предметами, застосуванням термічних чи звукових факторів та ін.), посяганні на статеву недоторканість, заподіянні тілесних ушкоджень, заточенні, зв'язуванні тощо.

Заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень умисної середньої тяжкості є обставинами, що обтяжують кримінальну відповідальність за цей злочин, умисне тяжке тілесне ушкодження потребує додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 122 ККУ або ч. 1 чи 2 ст. 121 ККУ.

Якщо катування було поєднане з незаконним позбавленням волі, згвалтуванням, насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, то вчинене належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 127 та відповідно до ст. 146, 152 чи 153 ККУ.

Обставинами, що обтяжують кримінальну відповідальність за катування, є: вчинення таких діянь повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 127 ККУ); доведення до самогубства способом жорстокого поводження або до замаху на самогубство (ст. 120 ККУ). Відзначимо, що найпоширенішими ситуаціями вчинення катування є: «а) коли під

час вчинення катування у злочинця виникнув прямий умисел на позбавлення життя; б) вчинення катування супроводжувалося заподіянням потерпілому фізичного чи (або) морального страждання, внаслідок якого була заподіяна смерть через необережність; в) вбивство з метою приховати факт вчинення катування потерпілого» [9, с. 177].

Одна із функцій правоохоронних органів – позбавлення волі при затриманні чи арешті. «У кримінальному провадженні обмеження прав і свобод людини є необхідною умовою для розкриття злочину, викриття винних у вчиненні правопорушень. Також обмеження прав і свобод є необхідною процедурою щодо реалізації законів, щоб лише ті особи, котрі вчинили злочини, були притягнутими до відповідальності. Обмеження прав і свобод людини відповідно до закону допустимо тільки у випадках, коли це необхідно для захисту основ конституційного ладу, державного устрою, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення безпеки держави» [6, с. 83]. Саме тому необхідне досягнення найнижчого рівня прояву жорстокості. Як відзначає О. Орлова: «Розглядаючи питання щодо порушення ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ спирається на доктрину «мінімального рівня жорстокості». Доктрина «мінімального рівня жорстокості» застосовується при відокремленні катувань від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання» [8, с. 63].

Національне законодавство України спрямоване на недопущення катування у ході проведення досудового розслідування. При розслідуванні кримінальних та адміністративних правопорушень органи Національної поліції, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань повинні дотримуватися правил допустимості та належності доказів.

Дії службової особи, яка при перевищенні влади або службових повноважень чи примушуванні давати показання застосувала катування – це незаконне застосування фізичного примусу правоохоронними органами та незаконні методи ведення слідства. Вони повинні кваліфікуватися за сукупністю злочинів: за відповідною частиною ст. 127 ККУ, ч. 2 ст. 365 та ч. 3 ст. 365 ККУ або за ч. 2 ст. 373 ККУ. Із суб'єктивної сторони злочин характеризується умисною формою вини та наявністю спеціальної мети – примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать її волі, у т. ч. отримати від потерпілого або іншої особи відомості чи визнання, покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюються, або залякування чи дискримінація його або інших осіб.

Під час судового розгляду суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини й основоположних свобод, зокрема, й такі діяння, як отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження.

На жаль, сьогодні часті прояви катування в Україні спостерігаються у випадках невідповідних умов тримання під вартою та відбування покарання; у процесі затримання та проведення слідчих дій співробітниками поліції, Служби безпеки України, Державного бюро розслідування, державної виконавчої служби. Тому, на наш погляд, для більшої продуктивності правового механізму протидії катуванню в Україні необхідно у ККУ ст. 127 зробити ідентичною до ст. 1 Конвенції ООН проти катувань, безпосередньо окресливши ознаки катувань, «коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди» [1].

Висновки. Отже, заборона катувань повинна бути абсолютною категорією національного законодавства та не може мати будь-яких винятків із загального правила. Аналіз нормативно-правового поля щодо дотримання та захисту прав, гідності та свобод людини дає підстави стверджувати, що в Україні створено правовий механізм

заборони катування. Створено механізм правового захисту державного рівня: людина має право на подання скарги про здійснення над нею катувань, ведеться реєстрація цих звернень, проводиться робота із працівниками правоохоронних органів щодо запобігання упередженого та негативного ставлення до жертв, ведеться облік статистичних даних таких злочинів, проводяться слідчі дії щодо розкриття таких справ, жертва має право звернутися і до Європейського суду з прав людини.

Список використаних джерел:

1. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 26 січня 1987 р. № 3484-XI (3484-11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 07.06.2020).
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4250> (дата звернення: 07.06.2020).
3. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n816> (дата звернення: 15.08.2020).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 14.08.2020).
5. Кричун Ю. Проблема відмежування катування від деяких суміжних складів злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. Вип. 5. С. 201–204.
6. Кузьменко Ю.В. Дотримання Конституційних принципів в оперативно-розшуковій діяльності із забезпечення прав та свобод людини. *Modern scientific and technical methods of management information flow and their influence on the development of society*. Abstracts of V International Scientific and Practical Conference. SH SCW “NEW ROUTE” (24–25 February 2020) Frankfurt am Main, Germany. 2020. P. 82–84. URL: <http://isg-conf.com>.
7. Кузьменко Ю.В. Правове поле у сфері протидії рейдерству. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Вип. 4. Т. 2. С. 12–16.
8. Орлова О.О. Катування, нелюдське та таке поводження чи покарання, що принижує людську гідність: розмежування понять. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 3. С. 62–68.
9. Скряля Л.І., Заріцький М.Д. Особливості кваліфікації злочинів, які полягають у катуванні. URL: file:///C:/Users/%D0%AE%D0%BB%D0%B8%D1%8F/Downloads/nvlkau_2017_5_23.pdf (дата звернення: 09.08.2020).
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 09.07.2020).